

Editörden

TÜRK DÜNYASINDA YENİ DİNİ ARAŞTIRMALAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Çok geniş bir coğrafya ve değişik iklim kuşağında yaşayan Türkler, tarihleri boyunca Göktanrı dini, Budizm, Maniheizm, Musevilik, Nesturi Hıristiyanlık ve İslam dini... gibi bir çok dini inancı kabullenmiş, eskiden olduğu gibi günümüzde de bu dini çeşitliliği devam ettirmektedir.

Ancak zamanın değişmesi ile Budizm yerini Lamaizme ve daha doğru bir ifade ile onun Şamanlıkla karışmasından ibaret olan ve bu nedenle Budizmo-Şamanizm olarak niteleyebileceğimiz Ak yang=Ak Din'e, Nesturi Hıristiyanlığı ise yerini Pravoslav dini diye adlandırılan Rus Ortodoksluğuna bırakmış; Musevilik Karaylar'da Tivrati, Kırımçaklar'da Talmudist bir çizgide devam etmiş; Maniheizm bir kaç kültürel etki dışında ortadan kalkarken İslamiyet ana Türk kitesinin egemen dini inancı haline gelmiş ve bu durumunu sürdürmektedir. Türk dini inancının temelini oluşturan Gök tanrı inancı ve bunun müşterek kültür temelini, diğer bir ifade ile yatay boyutunu meydana getiren Şamanlık=Kamlık ise, gösterdiği uyum sayesinde bütün din sistemleri içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Bilindiği üzere, bugün Türk dünyasının çok büyük bir bölümü mezhep farklılıkları bir yana müslümandır. Ben bu makalede Müslüman olmayan Türklerin kısa bir tanıtımını yapıp, bunların dini inanışları ile ilgili yayımlanmış ve bilinmesinde fayda gördüğüm bazı araştırmalar üzerinde duracak, daha sonrada genel bir değerlendirme yapacağım.

Müslüman Olmayan Türk Toplulukları:

1- Hıristiyan Türkler:

a. Gagauzlar: Moldova Cumhuriyeti Bucak bölgesi ile Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan, Kazakistan... vb ülkelerde yaşayan Gagauzların toplam nüfusu 200.000'in üzerindedir. Bunların büyük bir bölümü Moldova'da, 40.000'i ise Ukrayna'da, 5000'i Bulgaristan'da yaşamaktadır. Diğer ülkelerde yaşayan Gagauzların sayıları hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Büyük çoğunluğu Ortodoks mezhebine mensup olan Gagauzlar arasında, özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Presbiteryan Babtist, Adventist...vb. Protestan gruplar da yer almıştır. Günümüzde

Komrat'ta bile iki tane evanjelik kilise mevcuttur. Yehova Şahitleri ise bölgeye yerleşmek için faaliyetlerine hızlı bir biçimde devam etmektedirler.

b. Çuvaşlar: Rusya federasyonu içerisinde yer alan Çuvaşistan'da yaşayan Çuvaşların nüfusu 1.000.000 civarındadır. Ayrıca Çuvaşlar Rusya Federasyonuna bağlı Başkurdistan, Mari, Tataristan ve doğu Sibirya'da da yaşamaktadırlar. 18. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlaştırılan Çuvaşların aralarında az sayıda da olsa Yazıçnık (14 köy) dinine inanan insanlarla Müslümanlar da bulunmaktadır.

c. Hakaslar: Hakas Cumhuriyetinde yaşayan Hakasların sayıları 77.000 olup, Ülke nüfusunun %13'ünü Hakaslar oluşturur. Hıristiyan olan Hakaslar arasında Şamani geleneklere bağlı olanlar da mevcuttur.

d. Gorno-Altay (Altay Kişi): Altay Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Altaylıların sayısı 66.000 olup, bunlar 19. yüzyılda Hıristiyanlaştırılmışlardır. Bununla birlikte halen büyük bir kısım Şamani gelenekleri sürdürmektedirler.

e. Sahalar (Yakutlar): Rusya Federasyonuna bağlı Saha Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan sahaların toplam sayıları 360.000'dir. Bu nüfus Yakutistan nüfusunun %36.9 oluşturmaktadır. Resmi olarak Hıristiyan olan Sahaların arasında Şamani gelenekler oldukça yaygındır.

f. Dolganlar: Teymur yarımadası Dolgan-Neneth muhtar bölgesinde yaşamakta olup, oradaki sayıları 5.200, Saha Cumhuriyetinin Anabar bölgesinde ise 900 Dolgan bulunmaktadır.

g. Tofalar (Karagaslar): Tuva-Buryat sınır bölgesinde yaşayan Karagaslar'ın sayıları 632.000'dir. Geleneksel Türk dini inanışını korumaktadırlar.

II- Musevi Türkler:

a. Karaylar (Karaim): Kırım, Polonya, Azerbaycan vb. ülkelerde yaşayan Karaylar, kutsal kitap olarak Tevratı kabul edip, Talmutu reddederler, Karayların eski Sovyetler Birliği'ndeki nüfusları yaklaşık 3000-5000 kişidir..

b. Kırımçaklar: Kırım'ın başkenti Simferapol (Akmescit) ve civarında oturan Kırımçaklar, Karaylar'ın tersine Tevratın yanında Talmudu da kutsal kitap olarak kabul ederler. Sayıları Karaylardan daha azdır.

III- Budist (Lamaist) Türkler:

- a. Tuvalar: Rusya Federasyonu içerisinde Tuva Cumhuriyetinde yaşayan Tuva Türkleri 182.000 kişiden ibarettir. Cumhuriyet nüfusunun %60'ını oluşturan Tuvalar Tibet Budizmi de denilen Lamaizm dinine mensupturlar.
- b. Sarı Uygurlar: Sarı Uygurlar Çin egemenliğinde bulunan Doğu Türkistan'ın Gansu eyaletinde yaşamakta olup Budisttirler.

IV- Ak Burhanizm (Ak din=Ak cang):

Gorno-Altay bölgesinde yaşayan Altay kavimleri arasında Ak-yang=Ak din'e mensup insanlar da bulunmaktadır. 1904 yılında Çet Çolpan tarafından kurulmuş olan bu din Budizmo- Şamanizm olarak da nitelendirilebilir.

Türklerde din denilince ilk akla gelen Şamanizmdir. Bugün artık bir din olmadığı bütün araştırmacılarca kabul edilmesine rağmen Şamanlık Türk düşünce sisteminin temelini oluşturması nedeni ile bütün Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Orta ve Kuzey Asya'da yaşayan Türklerin dinleri ne olursa olsun, araştırmacılar mevcut inanışların kökeninde mutlaka şamanizmi aramış ona atıfta bulunmuşlardır.

Araştırmacı S.A. Tokarev "Religiya v istorii Narodov Mira. Moskva 1986" adlı eserinde dinleri önce coğrafi bölgeler esasına göre sınıflandırmış, Budizm, Hıristiyanlık ve İslamı ise ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Dinlerin esasını efsane ve büyücülüğün oluşturduğunu ifade eden Tokarev, diyalektik materyalist açıdan dinin toplum için bir kötülük olduğunu ifade etmiştir. Tokarev bu kitabında da Şamanizme uzunca bir yer vermiştir. Bu kitabın Dünya Halklarının Dinler Tarihi adı ile oldukça bozuk ve anlaşılması güç bir tercümesi yayınlanmıştır.

Şamanizmle ilgili eski Rus araştırmacıları Radlof, Katanov, Anohin... çalışmalarından sonra en önemli çalışma Nikolay Alekseev Alekseeviç'in "Şamanizm: Turkoyazıçnıh Narodov Sibiri. Novosibirsk 1984" adlı eseridir. Bu eserde Alekseev Yakut, Altay, Hakas, Şor, Tuva ve Tofa şamanizmi ile ilgili çalışmaları, bu çalışmaların kimler tarafından yapıldığını, nerelerde bulunduğunu anlatmakta, daha sonra da bir şamandan diğerine değişiklik gösteren, aynı zamanda farklı bir anlayışın ifadesi de olan terminoloji üzerinde durmaktadır. Ne var ki, Alekseev İngilizce kaleme alınmış olan "Shamanism, Soviet Studies of traditional religion in Siberia and Central Asia" New-York, London 1990" adlı kitaba yazdığı "Shamanism Among the Turkic Poeples of Siberia (s.49-109) isimli makalede, o günün Sovyet politikasına uygun olarak Şamanların halkı kandıran birer şarlatan olduğunu ve bu nedenle mutlaka ortadan kaldırılmaları gerektiği ifade ediyor.

Şamanizm konusunda önemli bir eser de Saha etnologu G.V. Ksenofontov'un 1937 yılında kaleme aldığı ancak 1992 yılında yayımlanmış olan "Şamanizm, Yakutsk 1992" adlı eseridir. Bu kitabında Ksenofontov, Hristiyan misyonerlerce Şamanizme yöneltilmiş aşağılayıcı bir takım iddialara cevap vermeye çalışmakta, hatta Hz.İsa ile Şamanların doğum, yaşayış ve ölümü arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir (s.115-130). Marksist öğretinin doğrultusunda oluşturulmuş dini terminolojiyi kullanan Ksenofontov, örneğin "vecde gelmek, kendinden geçmek" yerine Rusça "Şumaşestvie=Delirmek" kelimesini kullanmaktadır (s250). Bu kitapta ilgi çeken bir husus da Moğol istilası sonucu ve geç dönemde ortaya çıkmış olan Ak ve Kara şamanizmi Şamanizmin başlangıçtan itibaren var olan bir gerçekmiş gibi takdim etmesidir. Ksenofontov'un sözünü ettiğimiz bu kitabı "Les Chamans de Siberie et leur tradition orale suivi de Chamanisme et Christianisme" Paris 1998. adı ile yayımlanmıştır. Burada ilginç bir noktayı da belirtmekte yarar vardır. Kitabın Fransızca tercümesinin arka kapağına bir tanıtma yazısı yazan redaktör, Ksenofontov'un orijinal Şamanizmin Hristiyanlığın arkasındaki büyük anne olduğunu ifade ettiğini anlatmaktadır. Burada ayrıca Mirali Seyidov'un kaleme aldığı "Gam-Şaman ve Onun Gaynaglarına Umumi Bir Bahış, Bakı-Gençlik 1994" adlı eserini de anmak gerekir.

Altmışlı yıllardan itibaren Amerikada başlayan Neo-şamanist hareketler ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması Batılıların Geleneksel Şamanizme olan ilgisini artırmış ve bu ilgi neticesinde çalışmalar hızlı bir şekilde başlamıştır. Bu çalışmalar içerisinde en dikkate değer ve etkili olanı Fransız antropolog Roberte N. Hamayon'un araştırmalarıdır.

Hamayon, La chasse a l'ame Esquisse d'une theorie du chamanisme siberien, Nanterre, 1990. adlı eserinde Şamanizmin Paleolitik dönemin avcı toplumlarında ortaya çıktığını, tarıma geçiş ve hayvan yetiştiriciliğinin başladığı Neolitik döneme gelince Şamanizmin bir mutasyona uğradığını anlatmakta, daha önce hayvan ruhlarına hürmet ve onu takdis eden Şamanların bu yeni dönemle birlikte ata ruhlarına yönelip onları kutsal saydıklarını, cennet ve cehennem gibi kavramların da o zaman doğduğunu ifade ettikten sonra Batılıların tarihi süreç içinde Şamanlar ve şamanizmi;

- Şeytanlaştırma (Diabolisation)
- Şarlatanlık
- Patolojik vizyon
- İdealizasyon dönemi olarak nitelemektedir.

Geliştirmeye çalıştığı ve bir çok araştırmacı tarafından da kabul gören yeni teori doğrultusunda şamanizmi en eski vecd ve istiğrak tekniği olarak tanım-

layan M. Eliade'ı Şamanizmi basit bir tekniğe indirgediği için, onu ekstazik ve trapötik metotlar toplamı olarak niteleyen Couliano'yu da aynı hatayı paylaştığı için reddetmekte ve şamanizmi bu tanımların dışında ayrı bir biçimde tanımlamaktadır. Hamayon'a göre kaynağını geleneksel Sibiryalı toplumlarından alan Şamanizm bir din değildir. O özellikle avcı toplumlarda av ile avcı arasında ruhsal bir ilişkiden ibarettir. Bu ilişkiyi sağlayan kişi de şamandır. Bu ilişki aslında al gülüm ver gülüm gibi basit bir esasa dayanmaktadır. Hamayon'a göre şamanın vecd haline gelip kendinden geçmesi şamanizmin ayırıcı bir vasfı değildir. Bu kendinden geçme hususunu bir çok dini harekette, hatta dinle ilgisi bulunmayan hareketlerde de görmek mümkündür. Bu nedenle Şamanizmi Eliade usulü tanımlamak doğru değildir.

Orta Asya Türk topluluklarının dini hayatı ile ilgili yapılan araştırmalardan birisi de Patric Garrone tarafından hazırlanmış olan "Chamanisme et Islam en Asie Centrale, La Baksylyk Hier et Aujourd'hui, Paris. 2000" adlı eserdir. Kitabına Hamayon'a teşekkürle başlayan Garrone, İslamlaştırılmış Şamanizm olarak nitelediği Baskılığın Türk-Moğol Şamanizminin Arap-Fars Müslümanlığı ile kesiştiği Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan coğrafyasından bahsetmekte. Bu hareketin tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreleri ve aldığı biçimleri anlatmaktadır. Baskılık adını verdiği Orta Asya şamanizmini yerleşik ve göçebe halklar şamanizmi(baskılığı) olarak ikiye ayıran Garrone, yerleşik halklar olarak kabul ettiği Özbek ve Tacik baskılarının çoğunluğunu kadınlar oluşturmasına rağmen bunların İslami etki ile toplum dışına itildiklerini ; Göçebe halklar; Kırgız, Kazak, Türkmen ve Karakalpakların baskılarının çoğunluğunu ise erkeklerin oluşturduğunu ifade etmekte bunların ayinleri icra ederken de farklı enstrümanlar kullandığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Garrone, özellikle Baskılığın Orta Asya İslam sufizmi üzerindeki etkilerini toplu zikir ve Burkut inanışında görmek mümkün olduğu gibi, divane, malang vb isimlerle anılan dervişlerin yaşayışlarında da görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir..

Orta Asya Türk Din hayatı ile ilgili diğer önemli bir eser araştırmacı Bruce.G. Privratsky tarafından kaleme alınmış olan Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory, Curzon Presse, 2000' adlı eserdir. Kazakistan'ın Türkistan şehrindeki dini hayatı inceleyen yazar, kazak kolektif hafızasının oluşmasında İslam sufizmi ile eski Kazak şamanizminin etkili rol oynadığını ifade etmektedir. Bir alan araştırması hüviyetinde olan eser ayrıca bibliyoğrafik zenginliği ile de dikkat çekmektedir.

Ülkemizde daha önce Rus etnolog ve tarihçileri tarafından yapılmış araştırmaların Türkçe tercüme ve özetleri dışında yerinde gözlem ve sözlü anketlere dayalı bir saha araştırması yapılmamıştır. Halbuki Altay bölgesi sadece Şamanizm açısından değil, aynı zamanda Ak yang=Ak din açısından da önemlidir. 1904 yılında Çet

Çolpan adlı bir kişi tarafından kurulmuş bulunan Ak din bir yandan Rus emperyalizminin bir aracı olarak kabul edilen Hıristiyanlığa, diğer yandan da şamanizme karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bugün bile canlılığını sürdüren Ak din hakkında ülkemizde birkaç küçük tanıtma yazısı dışında bir bilgi mevcut değildir. Bu sebeple burada konu ile ilgili üç kitapçıktan bahsedeceğim:

Bu kitaplardan biri, redaktörlüğünü Tolbina, M.A.'nın yaptığı ve 1993 yılında Gorno–Altay Cumhuriyetinde yayınlanan "Altay Alkıştar=Altay Dualar" adlı küçük bir kitaptır. Bu kitapta ilahiler ve dualar yer almaktadır. Diğer bir kitap ise Valentina Aleksandrovna ve okına Mayya Petrovna tarafından kaleme alınmış olan "Altay yang=Altay dini" adlı eserdir. 1996 yılında yayınlanmış bu eser, Ak dinle ilgili oldukça önemli bilgiler içermektedir. cs ise içerisinde et olpan'ın resminin de yer aldığı "Ak cang=Ak din" adlı broşürdür. Yukarıda da ifade ettiğim gibi, Türkiye'de bu konularla ilgili birkaç tanıtma yazısı ve eviri dışında ciddi çalışmalar mevcut değildir.

1553'de Kazan'ın arlık Rusyası tarafından işgal edilmesi gerek İdil, gerekse Orta Asya ve Güney Sibirya'da yaşayan, çoğu geleneksel Türk inanışlarını devam ettiren Türkler için büyük bir yıkım olmuş, özellikle Ruslar bu Türk kitlelerini Hıristiyanlaştırmak amacı ile büyük bir misyonerlik faaliyetine girişmişlerdir. Bu gün Orta İdil bölgesinde yaşayan ve yüzyıllarca Hıristiyanlaştırma çabalarına karşı koyan Çuvaşların dini inanışları oldukça önem arzetmektedir. Bu açıdan Çuvaş etnolog Denisov, Petr Vladimiroviç'in "Religoznie Verovaniye Çuvaş (istoriko etnografieşskie Oerki), eboksarı 1959" adlı eseri oldukça ilgi çekicidir. Zira bu kitap, Orta İdil bölgesinin kültür hayatına işık tutacak niteliktedir.

uvaş din hayatı ile ilgili diğer önemli bir eser ise Dr. Meszaros Gyula "Pamyatniki Staroy uvaşkoy Ver, Tom, I, eboksar 2000, adlı eseridir. Macar araştırmacı tarafından Bizzat yerinde gözlem metodu ile yapılmış bu çalışma 1909 yılında Budapeşte'de Macarca yayınlanmış olan eserin Rusça tercümesidir. uvaş rf, adet gelenek ve sözlü kültürü açısından oldukça önemlidir.

Yakinen tanıdığımız Gagauzların ellerinde ise Mihail akır(Ciachir)tarafından Gagauz Türkçesine tercüme edilmiş Matta İncili ile S. Tomova tarafından yine aynı dile tercüme edilmiş Yuhanna İncil'i bulunmaktadır. akır tarafından daha önce tercümesi yapılmış küçük Dua Kitabı ise Yunanistan'da yaşayan Gagauzlar tarafından "Kısa Dua Kitabı Gagauza, Salonik 2001" adı ile yeniden basılmıştır.

Kırgızistan'da gelişmekte olan Tenircilik=Tanrıcılık hareketi ile ilgili oyon Omuralı Uulu tarafından kaleme alınmış olan "Tenircilik, Bişkek 1994" adlı kitapla Dastan Sargılov'un "Tenirdin Jolunan Adaşkan Adam, Bişkek 2001" adlı eserinden de söz etmek yerinde olur.

Bu çalışmaların yanı sıra Türk araştırmacılarında konuya ilgi duydukları

görülmektedir. Doktora seviyesinde yapılan araştırmalardan biri Dr.Mustafa Ünal tarafından yapılmış olan A Comparative Study of Funeral Customs in Turkey and Azerbaijan With Particular Referance pre-islamic Turkic Aspects Birmingham 1996 Dr. Durmuş Arık'ın Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar) Ankara. 2005 adı ile yayınlanmış olan doktora tezidir. Diğer bir eser ise Dr. Kemal Polat tarafından yapılmış ve "Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar, Ankara 2001, adı ile yayınlanmış doktora tezidir.

Bunların dışında yapılmış bazı araştırmalarda da din konusu yer almıştır. Ancak bunları dini araştırma eseri olarak kabul etmek mümkün değildir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, Türkiye'de konu ile ilgili yeterli çalışmalar mevcut değildir. Özellikle şamanizmle ilgili çalışmalar 1930'lu yıllara dayanmakta olup, o dönemin fikir adamları Ziya Gökalp, Abdülkadir İnan, Yusuf Ziya Yörükan, Sadettin Buluç'un eserlerinin artık literatürü eskimiştir. Ülkemizde yapılan en son çalışmalar bile artık günümüzde bilimsel değerini yitirmiş Rusça literatürün tercüme ve tefsirinden ileri gitmemektedir.

Halbuki Batıda 18. yüzyılda başlayan şamanizmle ilgili çalışmalar şimdi daha zengin ve çeşitlendirilmiş olarak devam etmekte olup bu çalışmaların çoğunluğunu literatüre dayalı çalışmalar yerine alan araştırmaları oluşturmakta, olaylar belli teoriler doğrultusunda açıklanmaya gayret edilmektedir..

Yukarda ismini zikrettiğimiz çalışmalar göz önüne alındığında yurdumuzda Geleneksel Türk Dini ve şamanizmle ilgili çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. şüphesiz bu durumun bir çok sebebi vardır.

1-Konunun öneminin anlaşılamamış olması,

2-Araştırma yapılacak sahada kullanılan resmi ve yerel dilin bilinmemesi

3-Türk araştırmacıların araştırmalarında daha ideolojik ve subjektif davranmaları ve bir türlü ön yargılardan kurtulamamış olmaları. Örneğin Türkiye'de okuyucu yada araştırmacıları şamanizm hakkında belli bir kanaate ulaştırabilecek tür ve sayıda hiçbir ciddi inceleme olmamasına rağmen, şamanizm bir düşünce ve bir sistem bütünlüğü içerisinde ele alınıp tartışılmak yerine hep bir din olup-olmaması açısından polemik konusu yapılmaya gayret edilmiş ve edilmektedir. Halbuki Batılı araştırmacılar Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra salt Geleneksel şamanizmle ilgili araştırmalar değil, 1960'lı yıllardan itibaren özellikle Kuzey Amerika'da ortaya çıkmış olan Neo-şamanizm ve şamanizmin Orta Asya İslam sufizmine etkisini konu alan araştırmalara da devam etmektedirler. Bu konuda Aleksandr G.Seleznev'in *Le Syncretisme İslam-Paganisme Chez les Peuples Türks de Sibirie Occidentale*, Cahiers du Monde russe, 41/2-3 Avril-septembre 2000,p 341-356 adlı makalesi ile Thierry Zarccone'un, *Les Confreries Soufies en Sibirie(XIX..siecle*

et debut XX. siecle), Cahiers du Monde russe.41/2-3, *Avril-septembre 2000*, pp,279-296 makalesi gibi daha binlerce çalışma mevcuttur

Sonuç olarak řu hususu ifade etmekte yarar vardır:Orta Asya'da yapılacak her çalışma kültür köklerimize daha da yakınlaşmamızı sağlayacak kendimizi daha yakından tanımamıza imkan verecektir. Bu sebeple mutlaka Türk topluluklarının tarihi ve kültürü ile ilgilenmemiz gerekmektedir. En azından dünyanın ilgilendiği kadar.

Prof. Dr. Harun GÜNGÖR